

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Historické vědy Hospodářské a sociální dějiny

Teze disertační práce

Československo-iránské vztahy v letech 1918–1938

Politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajanská kolonie

Czechoslovak-Iranian Relations 1918–1938

Politics, Economy, Culture, Expatriates and Communities

Autor: Adéla Jůnová Macková

Školitel: Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Předmět výzkumu

Předkládaná disertační práce usiluje o komplexní pojednání československo-iránských vztahů, politických, hospodářských i kulturních. Osu pojednání tvoří podnikatelské aktivity československých firem, které se dokázaly prosadit na iránském trhu. Hospodářské vztahy odvíjející se primárně na bázi zahraničního obchodu jsou zkoumány v kontextu politických jednání a jednání o problematice vystěhovalectví. Exkurs zvláštního významu je věnován akciové společnosti Société Iranienne Skoda.

Stav bádání

Problematika československo-iránských vztahů v meziválečné době nebyla dosud podrobně zkoumána. Zahraniční studie se věnovali převážně iránským vztahům k velmocím a iránským politickým a hospodářským dějinám. V anglicky mluvících zemích vzniklo od poloviny 20. století velké množství syntéz zahrnujících hlavně politické dějiny Íránu v době vlády dynastie Pahlaví (především studie Ervanda Abrahamiana, Amina Bananiho, Petera Averyho, J. M. Uptona; vývoj armády zpracovala Stephanie Cronin).¹ Otázkám hospodářským se autoři věnovali spíše přehledově v souvislosti s reformami zaváděnými šáhem Rezou Pahlavím. Velkým přínosem je především syntéza světových kapacit v daném oboru *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*.² Ta zahrnuje studie od 18. století po současnost, hospodářská témata³ jsou zaměřena na hospodářské zájmy velmocí v Íránu v 19. a 20. století a na vývoz ropy z Íránu.

Zájmem velmocí v Íránu bylo věnováno velké množství studií vycházejících v rámci větších syntéz, jako výše zmíněná *The Cambridge History of Iran*. Tyto zájmy byly sledovány především v politické a hospodářské rovině a v rámci specificky zaměřených studií (*Anglo Persian Oil Company* a těžba ropy v Íránu, američtí finanční poradci atd.). V rámci této syntézy bylo publikováno několik prací k britsko-iránským hospodářským a politickým vztahům (autoři Rose Greaves, Amin Saikal, Ronald Ferrier).⁴ Ruské (sovětské) a německé vztahy s Íránem přiblížil ve své monografii George Lenczowski (1949)⁵, v souvislosti s proměnou vlivu těchto dvou zemí v Íránu během třicátých a čtyřicátých let 20. století. Německé hospodářské zájmy v této zemi jsou zmiňovány v každé z následujících studií týkajících se hospodářství Íránu a to zejména v souvislosti s industrializací této země (dovoz továrních celků). Z dobové literatury týkající se amerických zájmů v Íránu bych chtěla zmínit především práce amerických finančních poradců iránské vlády Williama Morgana Schustera

¹ A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961; E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008 a *Iran between Two Revolutions*, New Jersey 1982; Homa Katouzian, *The Campaign against the Anglo-Iranian Agreement of 1919*, in: *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1998, roč. 25, č. 1. P. Avery, *Modern Iran*, Cambridge 1965. J. M. Upton, *The History of Modern Iran an Interpretation*, Cambridge 1961. S. Cronin, *The Army and the Creation of the Pahlavi State in Iran 1910–1926*, London 1997.

² P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991.

³ Ch. Issawi, *European Economic Penetration 1872–1921*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 590–607. Maclachlan, K. S., *Economic Development, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 608–638.

⁴ R. Greaves, *Iranian Relations with Great Britain and British India, 1798–1921*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 426–458. A. Saikal, *Iranian Foreign Policy, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 426–458. R. Ferrier, *The Iran Oil Industry*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, 639–704.

⁵ G. Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1918–1948*, New York 1949.

(1912) a Artura C. Millspaugh (1946)⁶. Oba do své práce zahrnuli zhodnocení íránského hospodářství a popsali své reformy příjmů a výdajů státního rozpočtu Íránu včetně těžkostí při vybírání daní (a to hlavně v ruské, respektive sovětské zóně na severu země). Americkými zájmy na Blízkém východě se v šedesátých letech 20. století zabýval John A. de Novo (1963)⁷. Popsal obě výše zmíněné mise amerických finančních poradců, a ačkoli se americký dovoz a vývoz s Íránem pohyboval v procentech dle zemí v první pěti (íránského dovozu a vývozu), označil politickou roli Američanů v této zemi spíše jako roli diváka, než aktéra ve velmocenské politice.⁸

První práce zaměřené na hospodářské dějiny Íránu v meziválečné době byly zpracovány v bývalém Sovětském svazu. V. C. Gluchoděd (1968)⁹ a M. M. Rabizade (1970)¹⁰ se v šedesátých letech věnovali vývoji íránského hospodářství, státní hospodářské politice a zahraničnímu obchodu především z pohledu zájmů sovětského svazu v Íránu. Jsou vystaveny na vydaných hospodářských zprávách institucí, jako byla Bank Mellie Iran atd. a na sekundárních pramenech. Obě práce obsahují přehledné statistiky (ovšem za kratší období 1928–1932, Rabizade uvádí některé přehledy až do roku 1940) týkající se jak celkového íránského zahraničního obchodu, tak jednotlivých komodit. Práce odkazují v poznámkovém aparátu či v popisu tabulky na použité zdroje. Především se jedná o oficiální statistické údaje jako byly *Statistique annuelle du commerce exterieure de l'Irann* a *Bulletin de la Banque Nationale de Perse*.¹¹ Často se jedná o srovnání celkového vývozu/dovozu a podílu Sovětského svazu. Přínosem pro předkládané československé zájmy v Íránu je zdůraznění dovozu továrních celků do Íránu a budování cukrovarnického průmyslu (zde však všechny zakázky na sedm cukrovarů připsal Rabizade pouze Škodovým závodům). Přehledová tabulka pak uvádí jednotlivé cukrovary, jejich produkci, typ paliva a počet zaměstnanců.

Nejcennější publikací, která se velmi detailně zaměřila na íránské hospodářství v letech 1900–1970, je syntéza Juliana Bhariera (1971).¹² Ačkoli jeho dílo zahrnuje poměrně široké období, shrnul ve své práci obrovské množství informací. Přínosem jsou především podrobné výčty příjmů a výdajů íránského státního rozpočtu, statistické přehledy zahraničního obchodu včetně rozboru vybraných komodit (v milionech riálů) a nejdůležitějších obchodních partnerů (v procentech za pětiletá období). Každá uváděná statistická tabulka je okomentovaná, jsou u ní uvedené zdroje, které byly použity, a je u ní uveden stupeň důvěryhodnosti získaných dat. Bharier vycházel především z tištěných statistických přehledů vydávaných íránskými ministerstvy obchodu a financí a z materiálů a tištěných přehledů íránských bank. Velmi pečlivě též objasnil úskalí íránské statistiky v závislosti na íránský hospodářský rok (od června do června) a na vyčlenění vývozu ropy a bezcelního dovozu z celkových údajů. Íránskou státní hospodářskou politiku podrobně rozebral Mohammad Gholi Majd (2001).¹³ Zabýval se jednotlivými zákony, jež se týkaly státního monopolu, měnových opatření a devizové vázanosti. Jeho největším přínosem pro mou disertační práci je rozbor státního rozpočtu a příjmů APOC v souvislosti s nákupem zbraní ze zahraničí. Jeho závěry jsou však značně nepřesné, neboť mnohonásobně podcenil československý vývoz

⁶ A. C. Millspaugh, *Americans in Persia*, Washington, 1946.

⁷ J. A. de Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900–1939*, Minneapolis 1963.

⁸ J. A. de Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900–1939*, Minneapolis 1963, s. 275.

⁹ V. C. Gluchoděd, *Problemy ekonomičeskogo razvitija Irana*, Moskva 1968.

¹⁰ M. M. Rabizade, *Razvitije kapitaličeskogo predprinimatelstva v promyšlennosti Irana v 30-ch godach 20 veka*, Baku 1970.

¹¹ Odkazují též na tištěné dobové zprávy o íránském hospodářství a obchodu. E. R. Lingemann, *Report on the Finance and Commerce of Persia 1925–1927*, London 1928. S. Simmonds, *Economic and Commercial Conditions in Iran (Persia)*, London 1935. M. C. Hadow, *Report on the Trade and Industry of Persia*, I. a II. díl, London 1923–1925.

¹² J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971.

¹³ M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001.

zbraní do této oblasti. Rozbor íránského hospodářství v meziválečné době nalezneme též v disertační práci Alijomaha Bahramiho (1988) a Rampura Sadr-Nabawiho (1972).¹⁴ Oba autoři se však tomuto období věnovali pouze stručně. Tyto práce (opět většinou zpracované na základě sekundárních pramenů) jsou však cenné svými statistickými přehledy zahrnujícími hodnoty íránského zahraničního obchodu (v milionech riálů za íránský hospodářský rok, rozbor geografické orientace obchodu v procentech dle zemí (pouze pro třicátá léta). Tyto statistické přehledy odkazují na Juliana Bariera a dobové tištěné statistické přehledy íránských ministerstev a bank zmiňovaných výše. Z dobových prací zabývajících se íránským hospodářstvím je třeba zmínit monografii Paula Arzta (1934),¹⁵ ve které stručně shrnul základní geografické údaje, podrobně rozepsal klimatologické údaje u jednotlivých měst v Íránu (tato kapitola je často citovaná) a ve třech následujících oddílech se věnoval hospodářství, dopravě a spojům. Zahraniční obchod pojímá velmi stručně. Statistické údaje v jeho přehledech vývozu a dovozu dělených podle přístavů jsou jen málo využitelné, neboť zahrnují pouze roky 1928–1931. Průmysl je zahrnut pouze v jednom odstavci, kde se vedle cementáren vyskytuje též zmínka o cukrovaru v Kahrízku a Keredži, ale již chybí jakákoli zmínka o československé firmě ČKD, která tento cukrovar postavila.

Československým zájmům v Orientě, respektive v Íránu v meziválečné době byla ze strany československé a české historiografie věnována jen velmi malá pozornost. Studie k hospodářským a politickým dějinám Íránu v českém historickém prostředí, kromě stručných, víceméně populárních prací, téměř neexistují.¹⁶ Arabista a orientalista Alois Musil shrnul politické dějiny Íránu v několika menších studiích vydaných v časopise *Zahraniční politika* a ve třicátých letech pak vydal monografii zaměřenou na politické dějiny Íránu a Afghánistánu.¹⁷ Velkou syntézu k dějinám blízkého východu, která je však zaměřená především na období 19. a počátek 20. století, napsal arabista Eduard Gombár.¹⁸ V prvním desetiletí 21. století bylo v rámci UK dokončeno několik bakalářských a diplomových prací týkajících se československých zájmů v Egyptě, Turecku a britských mandátních území na Blízkém východě.¹⁹

Historik Jan Wanner (1972)²⁰ shrnul ve své studii *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941* stručně vývoj íránského hospodářství. Na základě především sekundárních pramenů se věnoval státní hospodářské politice, industrializaci, dopravní infrastruktuře, zemědělství, zahraničnímu obchodu, příjmům i výdajům státního rozpočtu. Na tuto studii pak Wanner (1973) navázal mnohem detailnější prací o německých hospodářských zájmech v Íránu.²¹ Těžiště této práce však spočívá především v období konce třicátých let a začátku 2.

¹⁴ A. Bahrami, *Analyse und Bilanz der wirtschaftlich-industriellen Entwicklung in Iran von Amir Kabir bis zur Schwarzen Revolution 1848–1978*, disertační práce, Philips-Universität zu Marburg, 1988. Sadr-Nabawi, Rampur, *Die Wirtschaft der Iran Während des Zweiten Weltkrieges*, disertační práce, Ruprecht Karl Universität, Heidelberg 1972.

¹⁵ P. Artzt, *Wirtschafts und Verkehr Persiens*, Wien 1934.

¹⁶ Z. Cvrkal, *Írán*, Praha 2007.

¹⁷ A. Musil, *Věci perské*, in: *Zahraniční politika*, roč. 4, 1925, I. díl s. 1360–1376, II. díl s. 1490–1506 a III. díl s. 1547–1562. A. Musil, *Země Arijců. Nový Iran. Nový Afganistan*, Praha 1936.

¹⁸ E. Gombár, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999; L. Bareš – R. Veselý – E. Gombár, *Dějiny Egypta*, Praha 2009.

¹⁹ A. Macková, *Československé zájmy v Egyptě 1918–1938*, diplomová práce obhájená na ÚHSD, FF UK v Praze 2004. Po dopracování byla práce publikována jako součást větší syntézy A. Jůnová Macková – H. Navrátilová – H. Havlůjová – L. Jůn, *Krásný, báječný, nešťastný Egypt!*, Praha 2009. T. Klusoň, *Československo-arabské vztahy v meziválečném období. Politické a hospodářské vztahy meziválečného Československa k arabským zemím Blízkého východu*, diplomová práce obhájená na ÚSD, FF UK v Praze 2010 a Petr Novák, *Počátky československo-tureckých vztahů 1918–1926*, FF UK. Rigorózní práce obhájena na ÚSD, FF UK v Praze 2006.

²⁰ J. Wanner, *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941*, in: J. Haubelt – J. Wanner (eds.), *Studie z obecných dějin*, Sborník historických prací k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Oldřicha Říhy, DrSc., Praha 1972.

²¹ J. Wanner, *Írán a německý imperialismus*, Praha 1973.

světové války a doba předválečná je pojata úžeji. V chronologickém sledu vyzdvihuje nejdůležitější události politické a hospodářské, v rámci iránské zahraniční politiky a obchodních styků zmiňuje vždy klíčové obchody a státní zakázky vztahující se k Československu. Československo-iránské vztahy podchytil (vzhledem k nedostupnosti dalších pramenů, ze kterých je dnes již možné vycházet) hlavně na základně politických a hospodářských zpráv československého zastupitelského úřadu v Teheránu zasílaných periodicky na ministerstvo zahraničních věcí do Prahy. Kniha obsahuje propracovaný poznámkový aparát, chybí jí však bibliografie. Pronikání československých firem do Íránu shrnul ve své knize o hospodářských poměrech této země Jan Vrba (1939)²², úředník československého vyslanectví v Teheránu. Informace v ní obsažené jsou velmi cenné (uvádí některé zakázky československých firem a procentuální podíl exportu československého cukru atd. v rámci celkového iránského dovozu), bohužel však bez poznámkového aparátu nedostatečně využitelné pro návazný výzkum.

Pronikání československých firem na Blízký východ je téma v československé i české historiografii opomíjené. Studie, které se zabývají dějinami významných československých firem, se o této problematice pouze letmo zmiňují, většinou neodkazují ani na pramennou základnu k tématu.²³ Věnují se spíše dějinám firmy, zaměstnancům a vývoji vyráběných strojů, zbraní atd. K dějinám Škodových závodů se váží tři významné publikace. František Janáček (1990)²⁴ se věnoval především období druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Studie obsahuje pouze několik zmínek k pronikání Škodových závodů do Latinské Ameriky a do Asie, např. prodej do Turecka – 1913 polní houfnice 36 ks, ráže 10,4 cm i s náboji za 5,9 mil. K).²⁵ Alois Vaněk a Vaclav Jíša (1962)²⁶, se zabývali meziválečnými dějinami Škodových závodů, směřovaných spíše k dějinám dělnického hnutí. Obrazová příloha obsahuje fotografie ze staveb, které prováděly Škodovy závody většinou ve spojení s Konstruktivou v Íránu – budova hlavního nádraží v Teheránu, justiční palác, vily. Nejnovější prací, která se zabývá meziválečnými Škodovými závody, je studie kolektivu autorů pod vedením Vladimíra Karlického (1999).²⁷ Práce je rozdělena do tří částí, v prvních dvou jsou představeny dějiny Škodových závodů v době meziválečné a za druhé světové války. V chronologickém líčení se stručně objevují nejvýznamnější československé zakázky do Íránu spjatých se Škodovými závody. Zakázka na šest cukrovarů a několik dodávek polních houfnic pro iránskou armádu. Tento oddíl je bez jakéhokoliv poznámkového aparátu, což značně limituje jeho další využití. Ve třetí části se pak jednotlivé kapitoly zaměřují na specifické oblasti výroby. Export Škodových závodů do Íránu je ve většině případů pouze letmo zmíněn, jen u kratších kapitol popisujících vývoz cukrovarnických, pivovarnických a lihovarnických továrních celků je v závěru uvedena pramenná základna pro činnost Škodových závodů v Íránu. Práce věnované ČKD²⁸ se většinou zaměřují na stručný přehled

²² J. Vrba, *Stará Persie – Nový Írán*, Praha 1939. O hospodářských poměrech v Íránu referoval též československý konzul (od roku 1930 chargé d'affaires) v Teheránu Miroslav Schubert. Informoval o monopolu zahraničního obchodu a o opatřeních zaváděných na podporu iránské měny. M. Schubert, *Hospodářská situace Persie*, in: *Zahraněční politika*, roč. 11, 1932, s. 899–905. Použitelnou přehledovou prací je příručka, kterou vydalo ministerstvo zahraničního obchodu v roce 1948. Kniha je užitečným návodem pro každého, kdo by chtěl obchodovat s Íránem. Obsahuje informace od obchodních statistik, dovozních a vývozních předpisů a cel až po seznam hotelů a jejich cen. Slouží spíše pro srovnání meziválečného období s dobou těsně po válce. M. Kupa, *Írán: Příručka pro zahraniční obchod*, Praha 1948. (inovací této knihy je svým obsahovým složením podobná příručka, která obsahuje jen stručnou zmínku o pronikání československých firem do Íránu v meziválečném období viz M. Burda a kol., *Írán*, Praha 1975.

²³ V. Karlický a kol., *Svět okřídleného šípku. Koncern Škoda Plzeň 1918–1945*, Plzeň 1999.

²⁴ Fr. Janáček, *Největší zbrojovka monarchie 1859–1918*, Praha 1990.

²⁵ Fr. Janáček, *Největší zbrojovka monarchie 1859–1918*, Praha 1990, s. 343–349.

²⁶ V. Jíša – A. Vaněk, *Škodovy závody 1918–1938*, Praha 1962.

²⁷ V. Karlický a kol., *Svět okřídleného šípku. Koncern Škoda Plzeň 1918–1945*, Plzeň 1999.

²⁸ *Padesát let Kolbenky (1896–1946)*, Praha 1946.

dějin a výčet výrobků, s technickými parametry, dodaných do různých československých továren. Ve své disertační práci se ČKD zabýval Vladimír Karlický (1951)²⁹, ovšem spíše z pohledu vývoje koncernu a jeho účasti na kartelových dohodách. Otázku exportu do Íránu zmínil pouze v souvislosti se zápasem ČKD a Škodových závodů o státní zakázku na stavbu šesti cukrovarů v Íránu. Josef Petráň a Vilém Fuchs (1961)³⁰ zkoumali vývoj a fungování jednotlivých součástí ČKD a dějiny dělnictva. Velmi málo je zmíněn export, pouze v souvislosti s významnou zakázkou, jako byl export tanků do Íránu.

Dějiny Zbrojovky Brno v meziválečném období podrobně popsal Otakar Franěk (1969 a 1970). Na úvodní díl o dějinách zbrojovky navázal podrobnou studií o exportu zbraní do jednotlivých zemí. Kniha obsahuje detailní statistické přílohy dělené geograficky i podle typů exportovaných zbraní. Bohužel v některých hodnotách se údaje neshodují.³¹ Kniha má bohatý poznámkový aparát i bibliografii. Pro ostatní československé zbrojovky takovýto detailní rozbor chybí. O Zbrojovce Brno vycházely dále různé menší studie jako např. *40 let závodů Jana Švermy v Brně 1918–1958*, které se skládaly ze stručných dějin závodu a vývoje jednotlivých typů zbraní, o zahraničním obchodě se zmiňovaly jen velmi okrajově.

Jednotlivé práce, které byly věnovány dějinám podniků klíčových pro československý export do Íránu, se nezabývaly mechanismem pronikání do této vzdálené a do značné míry neznámé země, ani otázkou fungování zastupitelských společností či poboček těchto podniků v Íránu. Podíl vývozu těchto firem na celkovém československém vývozu do Íránu buď není sledován vůbec, nebo pouze z pohledu získaných zakázek, ale již ne z hlediska data realizace a hlavně data zaplacení dodávky či práce a komparace platby s údaji v československé statistice zahraničního obchodu.

Celkový československý vývoz zbraní je podrobně rozebrán v rámci souborné monografie věnované hospodářským dějinám východní Evropy *The Economic History of Eastern Europe* (1986). Studie detailně popisuje vývoj zbrojovek (především) v Československu, export a import zbraní a rozpočet určený na obranu v souvislosti s ostatními státy exportujícími zbraně. Zvláštní oddíly jsou věnovány československému exportu do států Malé dohody. Statistické přehledy zohledňují export zbraní jednotlivých zemí přepočítaný na miliony dolarů a na procenta. Detailnější rozbor vývozu některých zbraní jsou založeny primárně na knize Fraňkově (1969), tedy na vývozu Zbrojovky Brno. Stranou zůstaly Škodovy závody i ČKD, jejichž archivní fondy jsou pouze předběžně uspořádané a jejich zbrojním exportem v meziválečné době se zatím nikdo systematicky nezabýval. Mnohem více pozornosti než dějinám zbrojovek a exportu zbraní je věnováno historickému vývoji zbraní. Miroslav Šáda (1966)³², Vladimír Karlický (1975)³³, Charles Kliment³⁴, Jiří Janoušek (2007)³⁵ a Ivo Pejčoch (2007)³⁶.

K problematice vystěhovalectví existují jednak práce dobové – František Mézl (1924)³⁷, Růžena Pelantová (b. r.)³⁸ a jednak novější zpracování zákonů vztahujících se

²⁹ V. Karlický, *K dějinám koncernu Českomoravská-Kolben-Daněk v I. republice*, Praha 1951, disertační práce.

³⁰ J. Petráň – V. Fuchs, *90 let práce a bojů*, Praha 1961.

³¹ O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky* (1918–1939), Brno 1969. Franěk, Otakar, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970. O exportu zbraní a úskalí statistik viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

³² M. Šáda et al., *Umlčené zbraně: československá zbrojní výroba 1918–1939*, Praha 1966.

³³ V. Karlický, *Československé dělostřelecké zbraně*, Praha 1975.

³⁴ V. Francev – Ch. Kliment, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, Praha 2004.

³⁵ J. Janoušek, *Československé dělostřelectvo 1918–1939*, Praha 2007.

³⁶ I. Pejčoch, *Tanky Praga. Historie obrněných vozidel ČKD 1918–1956*, Cheb 2007.

³⁷ F. Mézl, *Výklad zákona o vystěhovalectví a prováděcího nařízení k němu*, Praha 1924.

³⁸ R. Pelantová, *Co má vědět každý vystěhovalec*, b. m., b. r.

k vystěhování za hranice – Rychlík (2007)³⁹. Tyto knihy se zabývají především praktickými radami a pokyny, zahrnují všeobecné předpisy, vystěhovalecký zákon, otázku volného pohybu osob, důvody k nevydání pasu atd. Z demografického hlediska se vystěhovalectvím zabývali Jan Auerhan či Stanislav Brandejs. Široce pojatá studie Jaroslava Vaculíka o krajanech v zahraničí (2009)⁴⁰ je dělena podle vystěhovalectví do jednotlivých států. Autor ji vystavěl na obrovské pramenné základně, kterou však zúročil pouze u velkých komunit. O jednotlivých krajanských koloniích, obzvláště o těch menších mimo hlavní československá krajanská centra, se zmiňuje jen několika větami.

Prameny

Základní soubor pramenů ke sledované problematice je uložen v **Archivu ministerstva zahraničních věcí**. Politické zprávy z Teheránu jsou vyčleněny jako konvolut dokumentů řazený podle let, ale velká část z nich se nachází přímo v jednotlivých sekcích tohoto archivu podle tématu, k němuž se vztahuje, či přímo ve fondech jednotlivých ministerstev (viz *Národní archiv*). Politické zprávy zastupitelských úřadů a dokumenty I. sekce podávají obraz vzniku a vývoje československého zastupitelského úřadu v Teheránu – konzulátu a vyslanectví. Předtištěné formuláře ročních zpráv obsahují evidenci československých občanů a krajanů v Íránu a výčty akcí, které zastupitelský úřad pro kolonii pořádal. Především IV. sekce shromažďuje dokumenty týkající se československého obchodu s Íránem. Smlouvy či řešené spory je možné nalézt v VI. sekci.⁴¹

Fondy **Národního archivu**, především fondy jednotlivých ministerstev (ministerstvo sociální péče, ministerstvo spravedlnosti) obsahují dokumenty ke vzniku obchodní smlouvy, úmluvy o usazování a smlouvy o přátelství. Fond Exportní ústav Československý je cenný nejen pro výzkum otázky československého exportu a obchodního zastoupení v Íránu, ale též pro výzkum československé kolonie v Íránu. Pro tu jsou ovšem klíčovým pramenem dokumenty uložené ve fondu Československý ústav zahraniční a částečně též ve fondu Ministerstvo sociální péče – zde se dochovaly zprávy československého zastupitelského úřadu v Teheránu týkající se vystěhovalecké problematiky a životních a pracovních podmínek v Íránu. Statistické přehledy o vystěhovalectví dělené podle jednotlivých zemí není možné využít, neboť zahrnují Írán v kolonce Asie, Afrika a jiné státy. Určitou sondu do československého meziválečného tisku umožňuje fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv, který obsahuje články k íránské politice, hospodářství, pronikání československých firem i působení československých občanů v Íránu. Dokumenty, které jsou důležité pro sledování československé kolonie v Íránu, se nacházejí též ve fondu Orientální ústav a Masarykova akademie práce-Emigrační ústav v **Archivu Akademie věd ČR**. Přehledné seznamy žádostí o stipendia (dělené podle zemí a podle let) na podporu začínajících komisionářů v Orientu dokládají mapování vzdálených a do té doby neznámých trhů.

Československé firmy, které obchodovaly v Íránu, mají dokumenty dokreslující svou činnost v zahraničí zachovány ve **firemních archivech**, dnes uložených v příslušných oblastních a okresních archivech. Zabývala jsem se především pronikáním firmy Škodovy závody na íránský trh. Fond je nově uložen v **SOA Plzeň** a je jen částečně sepsaný. (Fond ČKD se nachází v **SOA Praha** a fond Zbrojovky Brno v **Moravském zemském archivu v Brně** a ve **Vojenském archivu v Brně**). Z dokumentů některých spolků a společností se

³⁹ J. Rychlík, Jan, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007.

⁴⁰ J. Vaculík, *Češi v cizině 1850–1938*, Brno 2009.

⁴¹ K rozboru těchto zpráv viz Kap. III. – Zřízení, vývoj a činnost československého zastupitelského úřadu v Íránu v meziválečné době.

sidlem v Praze, které podporovaly komisionáře v Íránu (Společnost pro hospodářské a kulturní styky s Černomořím a Orientem) či prodávaly íránské koberce v Československu (Svaz velkoobchodníků perskými koberci v republice Československé), se dochovaly stanovy, oznámení o založení (popřípadě zrušení) a policejní spisy v **Archivu hlavního města Prahy**.

Hospodářský a politický vývoj v Íránu je nejlépe uchopitelný prostřednictvím dokumentů uložených ve fondech Foreign Office a Colonial Office v **National Archives v Londýně**. Především oddíl 416 a 371 z Foreign Office obsahuje politické zprávy britského velvyslanectví z Teheránu (zprávy z jednotlivých konzulátů v Íránu), hospodářské zprávy pro třicátá léta 20. st., dobové statistiky, návrhy smluv a schválené zákony týkající se zahraničního obchodu (v sekundárních pramenech jsou tyto záležitosti pouze zmíněny, ale přesné znění zákonů, smluv či alespoň jejich rozbor ve svém celku pro meziválečné období chybí). Československo je v těchto zprávách (oddíl 416) zmíněno jen velmi okrajově – v souvislosti se stavbou cukrovarů či v rámci soupisu jednotlivých zastupitelských úřadů a jejich vedoucích úředníků (oddíl 371 je velmi rozsáhlý, je dělen pouze geograficky a chronologicky, ale neobsahuje tematické členění, nebylo možné jej zpracovat komplexně).

Kladení otázek a přístupy

Přístup k problematice československo-íránských vztahů jsem pojala jako interakci mezi vztahy hospodářskými, politickými a kulturními. Určující faktor pro československo-íránské vztahy představovaly československé exportní aktivity v Íránu, od kterých se odvíjí další zkoumané vrstvy. Jde o uplatnění hermeneutické metody akcentující příčinné souvislosti. Jednalo se mi o celistvé pojednání vztahů v jejich provázanosti. Při zkoumání hospodářských vztahů jsem uplatnila vedle metod statistických především metodu strukturní analýzy. Ta prohloubila mé poznání vývoje zahraničního obchodu, ať již z hlediska jeho kompozice zbožové či jiné. Svého uplatnění došla strukturní analýza i při zkoumání vývoje a proměn československé komunity v Íránu. Klasické metody business history jsem využila při zkoumání obchodních aktivit nejvýznamnějších československých firem v Íránu, na prvním místě Škodových závodů v Plzni a ČKD v Praze.

Studie je rozdělena do pěti větších pracovních bloků, které již byly nastíněny v předmětu bádání. První kapitola představuje stručně **zahraniční a hospodářskou politiku Československa v meziválečném období**, především v souvislosti s regulačními a podpůrnými opatřeními státu v oblasti zahraničního obchodu. Druhá kapitola zahrnuje **stručný politicko – hospodářský vývoj Íránu v 19. a 20. století** – historický vývoj Íránu za vlády dynastie Qádžárovců v 19. a na počátku 20. století a za vlády prvního panovníka dynastie Páhloví, Rezy šáha (1926–1941). Zaměřila jsem se především na reformní úsilí Rezy šáha (pro československé exportní firmy byly nejdůležitější reformy soudnictví a zákony vypracované dle evropských vzorů), industrializaci Íránu a budování infrastruktury (dopravní, elektrifikaci atd.). Zahraniční politika, která jasně determinovala snahu šáha udržet samostatný Írán v sevření Sovětského svazu ze severu a Velké Británie z jihu, kopírovala též hospodářské zájmy země. Především hospodářské pronikání těchto dvou evropských zemí a později i Německa utvářelo íránský zahraniční obchod a vytvářelo pozice pro další státy na trhu této země. Pro uchopení obchodní výměny evropských respektive západních zemí s Íránem je nezbytné sledovat též vnitřní hospodářskou politiku země. Kapitulace a ve třicátých letech pak monopol zahraničního obchodu, devizová vázanost, exportní certifikáty a dovozní kontingenty předurčovaly možnost pro export československého zboží.

V dalším bloku se věnuji **navazování diplomatických styků Československa s Íránem** – vytvoření, vývoji a úloze zastupitelských úřadů. V Teheránu byl nejprve založen konzulát, v roce 1930 vyslanectví. Zabývala jsem se úlohou československého zastupitelského úřadu v souvislosti s hospodářským pronikáním Československa do Íránu a

československou kolonií v této zemi. Dále jsem sledovala příčiny, motivy a okolnosti vzniku smlouvy o přátelství a úmluvy o usazování a jejich důsledky pro československé krajany žijící především v Teheránu. Velmi důležité bylo uzavření celně-tarifních smluv, které vymezovaly československé obchodní zájmy v Íránu.

Čtvrtá kapitola pojednává o **československém hospodářském pronikání do Íránu**. Zabývala jsem se možnostmi československého vývozu do Íránu a to jednak realizací transportu zboží – výhody a nevýhody jednotlivých tras, jednak vytvářením prodejních sítí přímo na místě – komisionářský prodej, zastoupení československých firem v Teheránu. V rámci proměny československého vývozu do Íránu jsem zahrnula též otázku státních zakázek a jejich podíl na celkovém československém exportu. Sledovala jsem především proměny vývoje tohoto obchodu a struktury vývozu a dovozu v čase i v rámci světového obchodu – jaká byla pozice Československa na Íránském trhu a jak byl export ovlivněn íránskou státní hospodářskou politikou. Kapitola reflektuje též íránský vývoz do Československa, jeho proměnu ve dvacátých a třicátých letech a postavení Íránu v rámci celkového československého zahraničního obchodu.

Na předchozí kapitolu navazuje studie zabývající se **pronikáním československých firem na íránský trh**. Československé firmy (Škodovy závody, ČKD a Zbrojovka Brno) se podílely jednak na výstavbě průmyslových a kulturních budov v Íránu, na dodávce strojního zařízení pro nově vznikající podniky lehkého i těžkého průmyslu, ale též na budování dopravní infrastruktury a vyzbrojení íránské armády. Ve středu mého zájmu se ocitly státní zakázky, tedy především vývoz zbraní, který jsem porovnávala podle statistiky československého zahraničního obchodu a jednak podle komparace objednávek a opravdu zaplacených dodávek podle jednotlivých let plnění a proplácení dodaného zboží. Druhou největší státní zakázkou (realizovanou Škodovými závody) pak byla dodávka strojního zařízení pro šest cukrovarů a stavba tří z nich. Samostatný oddíl je věnován působení akciové společnosti Société Iranienne Skoda, kterou v Íránu založily Škodovy závody.

Poslední část je zaměřena na **vystěhovalectví a úlohu československé kolonie v Íránu**. Soustředila jsem se na podmínky vystěhovalectví – geografické odlišnosti, otázku profesního uplatnění a právní rámec daný úmluvou o usazování. Středem mého zájmu byla jednak kolonie vystěhovalců – velikost, národnostní a profesní složení této kolonie, úloha přirozených center (vyslanectví a Škodovy závody) a role jejích členů v rámci československého exportu. A jednak zaměstnanci československých firem, kteří pobývali (často i se svými rodinami) v Íránu jen několik let, ale svým počtem tvořili významný celek spojený se svou firmou, vyslanectvím i ostatními československými občany žijícími v Íránu.

Závěry práce

Československá zahraniční a hospodářská politika se ve dvacátých letech 20. století realizovala především v rámci Evropy. Její politické zájmy se obracely k vítězným mocnostem první světové války, Francii a Velké Británii. Hospodářské vazby Československa na Německo a státy bývalé rakousko-uherské monarchie však tuto koncepci narušovaly. S nástupem velké hospodářské krize došlo k ještě většímu rozštěpení československého politického a hospodářského směřování. Ve třicátých letech 20. století bylo Československo donuceno zásadně reorganizovat zahraniční obchod. Autarkní tendence evropských zemí a Spojených států amerických vedly k redukci světového obchodu a Československo začalo ve větší míře hledat nové trhy. Postupně se mu podařilo proniknout na zámořské trhy vzdálených, do té doby československému obchodu neznámých, zemí.

Jednou z oblastí, kde se československý export uchytil, byl Blízký východ. Z hlediska politických zájmů Československa nehrál Blízký východ prvořadou úlohu, ale stál spíše na okraji zájmů. Ekonomicky však tato oblast do budoucna představovala slibné odbytíště pro československý exportní průmysl. Československé zastupitelské úřady se v první fázi

hospodářského pronikání do těchto zemí staly opěrnými pilíři československých exportních firem. Na Blízkém východě byly nejprve zakládány honorární a efektivní konzuláty ve druhé polovině dvacátých let (výjimku tvořily Egypt a Turecko, kde byla založena vyslanectví v roce 1923 respektive 1926). Ve třicátých letech pak byly dva z nich, konzuláty v Iráku a Íránu, povýšeny na vyslanectví.

Vzájemné vztahy Československa a Íránu byly nevyvážené. Írán neměl v Československu žádný zastupitelský úřad, íránské zájmy v Československu zastupoval od roku 1925 íránský vyslanec v Římě. Íránský vývoz do Československa byl ve dvacátých letech mizivý a ve třicátých letech se dál především prostřednictvím Omnipolu, který zařizoval nákupy v Íránu i prodej v Československu. Nejdůležitější aktivitou íránského vyslance v Římě tak bylo jednání o politických a hospodářských smlouvách Íránu a Československa. Po vzniku československého konzulátu v Teheránu se jednání postupně přesunula do Íránu.

Československo založilo efektivní konzulát v Teheránu v roce 1927, ale po zrušení kapitulací o rok později byl jeho vedoucí úředník postaven do nelehké situace v souvislosti se zrušením konzulárních výsad. Povýšení konzulátu na vyslanectví v roce 1930 mělo dvě hlavní příčiny. Ve třicátých letech se v souvislosti s industrializací a budováním dopravní infrastruktury v Íránu zvýšil československý vývoz do této země a začaly se tam vyvážet též zbraně. Postavení vyslance při jednáních v souvislosti se státními průmyslovými i zbrojnými zakázkami a následně s jejich realizací zajišťovalo jednodušší přístup k íránským ministrům a výhodnější pozici při vyjednáváních. Dalším důvodem byla složitá a zdlouhavá jednání při přípravě politické a hospodářské smlouvy, které se přesunula z Říma, kde sídlil íránský vyslanec pověřený zastupováním íránských zájmů v Československu., do Teheránu. Tím došlo ke zrychlení a zefektivnění těchto jednání.

Hlavním úkolem zastupitelského úřadu bylo informovat ministerstvo zahraničních věcí a jeho prostřednictvím pak další ministerstva a obchodní kruhy v Československu o hospodářsko-politické situaci v Íránu. Ze zpráv vyslanectví zasílaných na ministerstvo zahraničních věcí v Praze je možné sledovat evidenci jednotlivých úkonů úřadu. Od konce dvacátých let se postupně činnost úřadu proměňovala a jednání politického rázu nahrazovala jednání povahy hospodářské.

Vyslanectví zastávalo úlohu prostředníka mezi československou a íránskou vládou při vytváření právně-politického rámce – smlouvy o přátelství a úmluvy obchodní a úmluvy o usazování – pro působení československých občanů a exportních firem v Íránu. Zrušení kapitulací a přijetí úmluvy o usazování znamenalo ztrátu exterritoriality a příslušnosti ke konzulárním soudům. Československo sice tuto výsadu nemělo de iure, ale de facto ji využívalo. Na základě úmluvy o usazování bylo zaručeno, že s příslušníky druhého státu bude nakládáno jako s příslušníky vlastními, respektive jako s příslušníky jakéhokoliv jiného státu. Českoslovenští občané tak měli de iure zaručeno stejné zacházení jako občané států, kteří do té doby požívali kapitulačních výsad. V praxi to ovšem znamenalo, že spadali pod íránské soudy, a ačkoli v Íránu došlo za vlády šáha Rezy Páhlavího k reformám soudním i právním (dle evropských vzorů), stále panovala velká obava z íránských soudů.

Na základě obchodní úmluvy si obě země vzájemně poskytly doložku nejvyšších výhod na dovoz zboží. Pro československé exportéry to znamenalo, že s jejich zbožím bude nakládáno stejně, jako se zbožím ostatních států, tedy především států, které byly dříve zvýhodněny kapitulačními výhodami. Pro íránské exportéry představovala tato úprava v obchodním styku s Evropou rovné výsady. Porovnáme-li však hodnoty československého exportu do Íránu a íránského exportu do Československa, zjistíme, že ze strany Československa byl tento ústupek z hlediska zisku z celních plateb zanedbatelný. Naopak československý export do Íránu neustále stoupal a z bilance zahraničního obchodu těchto zemí jsou jasně patrné výhody této smlouvy pro Československo.

Československo-iránská obchodní výměna byla determinována třemi základními faktory. Státní hospodářskou politikou obou zemí, vytvořením zprostředkovatelské obchodní sítě a polohou Íránu. Československé exportní firmy narážely v Íránu nejprve na kapitulační systém, který zvýhodňoval státy požívající kapitulační výhody a posléze na monopol zahraničního obchodu a regulaci exportu pomocí kontingentů a devizové vázanosti. Nesporně důležitým faktorem byla otázka vlastního mechanismu odbytu československého zboží, který byl zprvu zajišťován reexportem přes zahraniční, převážně německé a rakouské exportní firmy a postupně se realizoval prostřednictvím československých a iránských komisionářských a zastupitelských firem sídlících v Íránu. Velké československé firmy jako Škodovy závody či ČKD měly v Teheránu své exponenty či přímo dceřinou firmu. Roli informátora a propagátora zahraničních trhů sehrál Exportní ústav československý v letech 1935–1938 a nemalou měrou se propagací, informacemi, výukou jazyků a udělováním stipendií zasloužil též Orientální ústav ve třicátých letech 20. století. V neposlední řadě měla na vzájemný obchod vliv i poloha této země. Vzdálenost Íránu od střední Evropy byla obrovská a v době meziválečné byla cesta komplikovaná i z hlediska technického – na Blízkém východě téměř neexistovala infrastruktura. Doprava velmi prodražovala konečnou cenu vyvážených komodit a československé zboží tak často nebylo konkurenceschopné vůči zboží zahraničních konkurentů.

Československý vývoz do Íránu rostl pravidelně od roku 1924 do roku 1937, kdy se dostal těsně pod hranici 200 mil. Kč, což byl patnáctinásobek oproti roku 1929. Můžeme říci, že tento vysoký růst byl ovlivněn dosti neobvyklým množstvím státních zakázek, které Československo v průběhu třicátých let získalo, a které podstatným způsobem zvýšily československý vývoz do Íránu. Stejně pravidelně stoupal ve dvacátých (ovšem jednalo se jen o malé hodnoty pod sledovanou hranici 0,5 mil. Kč) i ve třicátých letech iránský vývoz do Československa, přestál značný pokles v letech 1930–1933, kdy se dostal na polovinu ve srovnání s rokem 1929, aby se v roce 1938 dostal téměř na dvojnásobek konjunkturního roku 1929. Po celé meziválečné období byla bilance československo – iránského obchodu pro Československo aktivní. Ve dvacátých letech dosahovalo toto aktivum částky 6–9 milionů Kč, ale ve třicátých letech se toto číslo mnohonásobně zvýšilo. Díky velkým státním zakázkám na dovoz zbraní pro iránskou armádu, dosáhl v roce 1937 československý vývoz čtrnáctinásobné hodnoty oproti roku 1929 a aktivum jeho zahraničního obchodu s Íránem bylo 190 mil. Kč.

Nárůst objemu zahraničního obchodu Československa s Íránem byl dán především československým vývozem a hlavně změnou struktury československého vývozu do Íránu. Zatímco ve dvacátých letech představoval lehký průmysl 93 % (v roce 1924) respektive necelých 80 % (v roce 1928) celkového československého vývozu do Íránu, pak ve třicátých letech dominoval těžký průmysl, který dosáhl 40% (v roce 1932) respektive 90 % (1937). Československo vyváželo ve třicátých letech do Íránu zbraně, munici a strojní zařízení, které svou hodnotou převyšovaly vývoz cukru a textilního a obuvnického průmyslu ve dvacátých letech.

Mezi československými firmami obchodujícími s Íránem se profilyovaly především tři zbrojovky – Škodovy závody, ČKD a Zbrojovka Brno. Škodovy závody založily v Íránu akciovou společnost Sociétés Iranienne Skoda, která sjednávala obchody (většinou) jménem a na účet Škodových závodů. Společně s Konstruktivou postavily několik továren (cementárny, továrny na zpracování tabáku, elektrárny). Získaly státní zakázku na strojní zařízení šesti cukrovarů (tři z nich postavily a jeden později přemístily). Československé firmy tak vybavily sedm (ČKD dodala strojní zařízení pro cukrovar v Keredži) z osmi iránských cukrovarů a všech osm bylo řízeno odborníky z Československa. Škodovy závody se podílely téměř 90 % na celkovém československém obchodu s Íránem (bez zbraní). Od roku 1932 do poloviny roku 1938 vyvezly Škodovy závody do Íránu zboží za přibližně 200 mil. Kč (celkový

československý vývoz do této země v letech 1932–1938 činil 597,5 milionů Kč, z čehož ovšem přibližně 300 mil. Kč představoval vývoz zbraní). Škodovy závody však realizovaly též zakázky ve službách a práci prováděných ve spojení se stavbami cukrovarů a vedení několika jejich prvních kampaní, prací spjatých s elektrifikací, s tabákovým monopolem atd., stavbou železnice a nových silnic (mosty) v hodnotě přibližně 300 mil. Kč.

Československé zbrojovky se významnou měrou zasloužily o vyzbrojení Íránské armády. Do Íránu byly v průběhu třicátých let vyváženy pušky, kulomety, polní houfnice a tanky. Obchod se zbraněmi byl obchodem specifickým, neboť se všeobecně vymykal pravidlům nastoleným pro zahraniční obchod. Československé zbrojní obchody zaznamenaly období svého rozkvětu ve třicátých letech, tedy v době, kdy byly zahraničnímu obchodu kladeny ze strany Íránu nejrůznější překážky (kontingenty, dovozní povolení, exportní certifikáty, devizové povolovací řízení). Obchod se zbraněmi nebyl těmito opatřeními omezován. Podstatná část plateb za československé zbraně pocházela z íránského rezervního fondu v Londýně, který obsahoval platby APOC za podíl íránské vlády na těžbě ropy v Íránu. Zbrojní zakázky tak nebyly ovlivněny nedostatkem deviz, který značně omezoval zahraniční obchod Íránu. V letech 1930–1938 vyvezly československé zbrojovky do Íránu zbraně v hodnotě přibližně 405 mil. Kč, což bylo 55 % celkového československého vývozu do Íránu. Na vývozu zbraní ve třicátých letech participovaly Zbrojovka Brno 225 mil. Kč (55,5 %) Škodovy závody 149 mil. Kč (37 %) a ČKD 31 mil. Kč (7,5 %). Podle íránských statistik vydal Írán v době vlády šáha Rezy Pahlaviho za zbraně pro svou armádu 18 mil. GBP. Propočty skutečně vydaných finančních objemů odhadl Mohammad Gholi Majd na 4,5 mil. GBP. Pro československý vývoz zbraní byl však ochoten připustit pouze částku 350 000 GBP. Propočty představené v kapitole *Československo a budování moderní armády v Íránu* však dokládají minimální vývoz v hodnotě 3,3 mil. GBP. Z toho vyplývá, že podíl československých zbrojovek na dovozu zbraní do Íránu byl mnohonásobně vyšší, než doposud uváděné údaje, a že československé zbraně hrály podstatnou úlohu při vyzbrojování íránské armády.

Odpověď na otázku, jaká byla úloha československé kolonie v Íránu, je nesnadný úkol především v důsledku malé dochované pramenné základny. Kolonie byla svým počtem ve dvacátých letech téměř zanedbatelná, k nárůstu počtu členů dochází až ve třicátých letech v souvislosti s působením československých firem v Íránu. Můžeme ji rozdělit na rezidenty a na přechodné členy, kteří působili v Íránu jen dočasně v rámci nějaké firemní zakázky. Komisionáři a zpravodajové spjatí s Exportním ústavem československým představovali opěrnou síť pro československé firmy exportující do Íránu, jednak zprostředkováním obchodu a jednak podáváním zpráv o hospodářské situaci Íránu a jeho trhu, informacemi o praktických záležitostech spjatých s vývozem – balení zboží, trasa cesty, získání exportních certifikátů atd. Zaměstnanci československých firem v Íránu, obzvláště dceřiné společnosti Škodových závodů, Société Iranienne Skoda, dojednávali v Íránu státní zakázky a podíleli se na jejich realizaci. Pobočka Omnipolu pak zprostředkovala nejen československý export do Íránu, ale podílela se i na podstatném rozšíření íránského exportu do Československa.

V rámci íránského zahraničního obchodu stálo Československo na 9. až 15. místě a zaujímalo 0,5 až 2 % z celkového obrátu íránského zahraničního obchodu uvedeného v íránských statistických pramenech. Pokud bychom k tomuto objemu hodnoty zboží připočítali vývoz zbraní, dostalo se Československo ve třicátých letech až na 4. místo. Pokud srovnáme vývoz (bez zbraní) nejdůležitějších obchodních partnerů Íránu s československým vývozem, nepředstavoval pro ně československý export velkého soupeře. Velká Británie s Indií, Sovětský svaz a ve třicátých letech Německo si udržely své pozice na íránském trhu. Československé pronikání do Íránu představovalo konkurenci pro zahraniční firmy, ale nestalo se konkurentem pro celkový zahraniční obchod uvedených zemí směřující do Íránu.

Československé aktivity v Íránu nebyly interesovanými zeměmi považovány za tak důležité, aby se promítly do vzájemných politických jednání s Československem.

Československo-íránské vztahy byly určovány především vztahy hospodářskými. Vztahy politické vyplývaly prioritně z potřeb československého exportu. Uzavření hospodářských a politických smluv bylo podmíněno jednostranným vypovězením kapitulací ze strany Íránu a nutností připravit smluvně dané podmínky pro československý export – uzavřít smlouvu s doložkou nejvyšších výhod. Írán patřil do zájmové domény československého průmyslu, respektive vývozní lobby těžkého průmyslu. Pilířem vzájemných vztahů se ve třicátých letech stal československý vývoz zbraní a munice, který představoval více jak polovinu hodnoty celkového československého vývozu do Íránu a vývoz technologických celků. V kontextu celkového československého vývozu nehrál československý vývoz do Íránu velkou úlohu. Československý export do Íránu tvořil ve třicátých letech v průměru pouze 1% z celkového československého exportu, ale pro Škodovy závody tato hodnota představovala v průměru (let 1933–1938) 9,4% z celkového obrátu Škodových závodů a 22 % z celkového obrátu obchodu se zahraničím.

Výběr pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR

Fond I. sekce (presidium) 1918–1939
Fond II. sekce (politický odbor) 1918–1939
Fond III. sekce (zpravodajský odbor) 1918–1939
Fond IV. sekce (národohospodářský odbor) 1918–1939
Fond V. sekce (administrativní odbor) 1918–1939
Fond VI. sekce (právní odbor) 1918–1939
Politické zpravodajství z Teheránu z let 1918–1938
Politické zpravodajství z Říma z let 1925–1928
Osobní spisy

Národní archiv

Fond Předsednictvo ministerské rady
Fond Ministerstvo sociální péče
Fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv
Fond Ministerstvo průmyslu obchodu a živností
Fond Ministerstvo spravedlnosti
Fond Ústředna obchodních a živnostenských komor
Fond Exportní ústav československý
Fond Československý ústav zahraniční

Státní oblastní archiv, Praha

Fond Obchodní a živnostenská komora Praha
Fond Českomoravská-Kolben-Daněk

Archiv České národní banky

Národní banka Československá
Živnostenská banka

Archiv Akademie věd ČR

Fond Orientální ústav
Fond Masarykova akademie práce
Fond Národohospodářský ústav při České akademii věd a umění

Archiv hlavního města Prahy

Společnost pro hospodářské a kulturní styky s Černomořím a Orientem
Svaz velkoobchodníků perskými koberci v republice Československé

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv
Fond Ministerstvo národní obrany – Prezidium

National Archives, Londýn
Fond Foreign Office 371
Fond Foreign Office 416
Fond Colonial Office 248

Státní oblastní archiv Plzeň
Fond Škodovy závody, a. s., 1918–1938

Tištěné prameny

Výroční zprávy Komise pro vystěhovalectví a kolonisaci
Československá statistika zahraničního obchodu řada III (1924–1938)
Sbírka zákonů a nařízení RČS 1928–1931
Compass. Finanzielles Jahrbuch 1930–1938

Edice pramenů

Hurewitz, Jakob Coleman (ed.), *The Middle East and North Afrika in World Politics II*, New Heaven 1979.
Hurewitz, Jacob Coleman, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*, vol. II, 1914–1956, Princeton 1958.
Hurewitz, Jacob Coleman, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*, vol. I, 1535–1914, Princeton 1958.
Documents on British Foreign Policy, část II., vol. I–XV, London 1946–1973.

Literatura

Abrahamian, Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008.
Artzt Paul, *Wirtschafts und Verkehr Persiens*, Wien 1934.
Avery, Paul – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991.
Bahrami, Alijomah, *Analyse und Bilanz der wirtschaftlich-industriellen Entwicklung in Iran von Amir Kabir bis zur Schwarzen Revolution 1848–1978*, disertační práce, Philips-Universität zu Marburg, 1988.
Banani, Amin, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961.
Bharier, Julian, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971.
Bullard, Leader, *Large and Loving Privileges, The Capitulations in the Middle East and North Africa*, Glasgow 1960.
Fieldhouse, David Kenneth, *Western Imperialism in the Middle East (1914–1958)*, Oxford 2006.
Francev, Vladimír – Kliment, Charles, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, Praha 2004.
Franěk, Otakar, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky (1918–1939)*, Brno 1969.
Franěk, Otakar, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970.
Gluchoděd, V. C., *Problemy ekonomického rozvitija Irana*, Moskva 1968.
Issawi, Charles, *The Economic History of Iran 1800–1914*, Chicago 1971.
Issawi, Charles, *De-Industrialisation and Re-Industrialisation in the Middle East since 1800*, in: *International Journal of Middle East Studies*, vol. 12, č. 4, 1980, s. 469–479.
Karlický, Vladimír *K dějinám koncernu Českomoravská-Kolben-Daněk v 1. republice*, Praha 1951, dizertační práce.
Karlický, Vladimír a kol., *Svět okřídleného šípku. Koncern Škoda Plzeň 1918–1945*, Plzeň 1999.
Kaser, Michael Charles – E. A. Radice (eds.), *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975, vol. I-II, Interwar Policy, the War and Reconstruction*, Oxford 1985 a 1986.
Majd, Mohammad Gholi, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001.
Rabizade, M. M., *Razvitije kapitaličeskogo predprinimatelstva v promyšlennosti Irana v 30-ch godov 20 veka*, Baku 1970.
Wanner, Jan, *Írán a německý imperialismus*, Praha 1973.